

İşbirliği Yolunda: İnsan İletişiminin Evrimsel Hikayesi Yasemin Karşlı¹

On Collaboration: The Evolutionary Story of Human Communication

Bağlam (paylaşılan ortak zemin) yeterince ayrıntılı olarak oluşturulduğunda (nasıl oluşturulursa oluşturulsun) bir işaret en karmaşık durumlara bile atıfta bulunabilir (Tomasello, 2017).

Tomasello, M. (2017). İnsan İletişiminin Kökenleri (İlk Basım). (Origins of Human CommunicationG, Koca, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları. (Orijinal çalışma basım tarihi 2008).

Öz

Dilin ortaya çıkışına dair çeşitli açıklamalar insanın dil kullanımı konusunda biyolojik ve kalıtsal bir altyapıya vurgu yapmakta ve küçük bir çocuğun dil ediniminde biyolojik olgunlaşmanın temel prensip olduğunu iddia etmektedir. Bu yaklaşımlara göre dil öğrenme becerisi insan beyninin doğuştan getirdiği bir özellik olarak olgunlaşma doğrultusunda önlenemeyecek şekilde ortaya çıkmaktadır. Tomasello ise Metis Yayınları tarafından 2017 yılında çevirisi basılan "İnsan İletişiminin Kökenleri" adlı kitabında dil edinimine ilişkin becerilerin doğuştan getirildiği görüşüne meydan okurken insan iletişiminin en temel yönlerinin, genel olarak işbirlikçi sosyal etkileşimler için ortaya çıkmış olan biyolojik adaptasyonlar olduğunu ve insan iletişiminin dilsel boyutlarının, belirli kültürel gruplar tarafından oluşturulan ve kullanılan kültürel yapılar olduğunu öne sürmektedir.

Anahtar Kelimeler: İnsan iletişiminin kökenleri, Tomasello

Abstract

Various explanations of the emergence of language emphasize the biological and hereditary background of human language use and claim that a basic principle in language acquisition of a young child is biological maturation. According to these approaches, language learning skill emerges as a natural trait of the human brain that can not be prevented in the direction of maturation. Tomasello, in his book "Origins of Human Communication" which was published in Turkish language by Metis publishing house in 2017, argues that the most fundamental aspects of human communication are the biological adaptations that have emerged for collaborative social interactions in general, and the linguistic dimensions of human communication are cultural structures created and used by particular cultural groups.

Keywords: Origins of human communication, Tomasello

İnsan iletişimini eşsiz kılanın, bizim düşüncemizi, bilişimizi diğerlerinden ayıranın ne olduğunu anlamak; dilin evriminin nasıl bir süreç izlediğini keşfetmek insan iletişiminin kökenlerini anlamaya ilişkin bazı temel hedeflerdir. Günümüzde dilin ortaya çıkışına dair farklı açıklamalar yeniden gözden geçirilmekte ve insanın bugünkü iletişim biçiminin ortaya çıkışında evrimsel bir sürecin mi yoksa doğuştan getirilen bazı güdülerin ve becerilerin mi rol oynadığına dair yeni yorumlamalar yapılmaktadır.

Tomasello, "İnsan İletişiminin Kökenleri" ismiyle Türkçe'ye çevrilmiş olan eserinde (Orijinal ismi: *Origins of Human Cognition*) primatlarda maksatlı iletişim, insanlarda iş birliğine dayalı iletişim ve bunun ontogenetik ve filogenetik kökenleri, işin dilbilgisel boyutu ve büyük maymunların kullandıkları jestlerden insanın kullandığı dile geçiş sürecine dair konuları konuya dair hipotezlerine birçok araştırmannın bulguları eşliğinde detaylı bir şekilde incelemiştir.

Kitabın ilk bölümünde Tomasello konuya çarpıcı bir soruyla giriş yapmaktadır: "Bir hayvana, saklanmış bir yiyeceği işaret etmeyi hiç nedediniz mi? Bunu yaptığınız zaman ya size hiç bakmayacak ya da hareket eden elinize bakacaktır. İşaret ettiğiniz yere ise asla bakmayacak, ne kadar uğraşırsanız uğraşın, ona saklanmış yiyeceği işaret ettiğinizi anlatmamız mümkün olmayacaktır. Bu durum hayvanın dikkatini odaklayamaması, yeterince acıkmamış olması ya da işaret edenle ilgilenmemesi gibi akla gelen bazı basit açıklamalar ile ilgili değildir." (Tomasello, 2017).

Oysa ki aynı işareti henüz konuşmaya başlamamış küçük bir çocuğa yaptığımızda ne demek istediğimizi, kendisine neyi ve neden işaret ettiğimizi, işaret ettiğiniz şey ile ilgili ondan ne yapmasını istediğimizi kolaylıkla anladığımız görürüz. Öyleyse bir hayvan ile konuşmaya başlamamış küçük bir çocuğun iletişimini birbirinden ayıran nedir? İnsan iletişimini diğer hayvanlarınkinden

farklılaştıran ve küçük bir çocuğun bile kendisine yöneltilen bir işaret jestinin ne anlama geldiğini anlamasını sağlayan nedir? Yazar bir yandan bu sorunun cevabına ilişkin hipotezlerini sunarken öte yandan insan iletişiminin evrimsel kökenlerine odaklanmıştır. Yazara göre hem insan iletişiminin kökenlerini hem de onu diğerlerinin iletişiminden farklı kılan özelliklerinin neler olduğunu anlamak için öncelikle insanların doğal jestler yoluyla kurdukları iletişimin doğasını anlamak gerekmektedir. Çünkü, Tomasello'ya göre *işaret ve jestler, insan iletişiminin evriminde kritik geçiş noktalarıdır.*

Dilin ortaya çıkışına dair çeşitli açıklamalar, insanın dil kullanımı konusunda biyolojik altyapıya ve doğuştan getirilen özelliklere vurgu yapmakta ve küçük bir çocuğun dil becerisinin ortaya çıkışında biyolojik olgunlaşmanın temel prensip olduğunu iddia etmektedir (Örn. Chomsky, 1959). Tomasello ise eserinde Chomsky'nin dil becerisinin doğuştan getirildiği görüşüne meydan okurken insan iletişiminin en temel yönlerinin, genel olarak işbirlikçi sosyal etkileşimler için ortaya çıkmış olan biyolojik adaptasyonlar olduğunu ve insan iletişiminin dilsel boyutlarının, belirli kültürel gruplar tarafından oluşturulan ve kullanılan kültürel yapılar olduğunu öne sürmektedir. Yazarın insan iletişiminin evrimsel sürecini irdelerken başvurduğu araştırma bulguları insan iletişiminin kökenlerine ilişkin bakış açılarında zaman içinde gerçekleşen gelişim ve değişimleri yansıtmaması bakımından çarpıcıdır.

Tomasello, insanlardaki işbirliğine dayalı iletişimin büyük maymunların sesli iletişimleriyle değil jestler ile kendini gösteren niyetli iletişimleriyle başladığını öne sürmektedir. Yazara göre büyük maymunlardaki jestlerle iletişim ile insan iletişimi, işleyiş tarzlarının temel yönleri yani öğrenilmiş iletişimsel sinyallerin kasten ve esnek biçimde kullanımı açısından ortaktır. Buradaki vurgu jestlere yapılmıştır çünkü kuyruksuz maymunların çıkardıkları sesler, öğrenilmemiş olmaları ve esneklikten uzak oluşları sebebiyle esnek insan iletişimi ile taban tabana zıt bir yapıdadır. Aksine jest kullanımlarında sergiledikleri esnek beceriler, birçok jesti bireysel olarak öğreniyor olmaları ve bunları farklı kombinasyonlar halinde kullanabilmeleri sebebiyle yazar, kuyruksuz maymunların bu jestlerle iletişim biçimlerini insan tarzı iletişimin en yakın evrimsel öncülü olarak değerlendirmektedir.

Kuyruksuz maymunların jestler yolu ile kurdukları iletişim incelendiğinde karşıdakinin tepkisini gözledikleri, bu tepki doğrultusunda kullandıkları jestleri tekrar ettikleri ya da yenisini gerçekleştirdikleri, tıpkı insanlar gibi karşılarındaki alıcının niyetini anlama faaliyeti gerçekleştirdikleri görünmektedir. Yazar kuyruksuz maymunların bu tarz faaliyetlerinin insan iletişiminin evrimindeki kayıp halka olabileceğine dikkat çekmektedir. Yazarın bu hipotezi, başkalarını niyetli failler olarak algılayabilen kuyruksuz maymunların neden iletişimsel

süreçler açısından insan iletişimi ile aynı noktada olmadığı sorusunu akla getirmektedir. Buna göre, insanın düşünme ve iletişim biçimlerini eşsiz kılan diğerlerini niyetli failer olarak algılamanın da ötesinde bir yerlerde olmalıdır.

Bizler birbirimizi niyetli failer olarak algılamanın ötesinde, kuyruksuz maymunlardan farklı ve fazla olarak nasıl bir süreç içerisinde yer almaktayız? Tomasello'ya göre bu sorunun cevabı insanların bizlik hissi ile ortak bir maksatlılık çerçevesinde işbirliği içerisinde yinelemeli bir zihin okuma becerisine sahip oluşlarında saklıdır. Yazar bu konudaki görüşlerini kitabın bütününe yayılmış şekilde vurgulanmakta, hipotezlerine ilişkin açıklamalarında ortak dikkat, ortak maksatlılık, yinelemeli zihin okuma vurgusunu sık sık yapmaktadır.

Yazarın insan iletişimindeki ortak maksatlılıkla ilgili yetenek ve güdülere yaptığı vurgu aslında yalnızca insan iletişiminin kökenlerini anlamakta değil, insan düşüncesinin, kültürünün temellerini anlamakta da temel niteliğindedir. Kendi aralarında jestler yolu ile kurdukları iletişimlerde birbirlerini “bireysel” maksatlı failer olarak anladıkları görülen maymunların hala insan kültürüne benzer bir kültürlerinin ya da insan düşüncesinin ortaya koyduğu ürünlere benzer ürünlerinin mevcut olmayışının sebebi de yine “biz” öznesi çerçevesinde ortak maksatlılık ve ortak dikkat becerileri sayesinde işbirlikçi faaliyetlerinin olmayışından kaynaklanmaktadır.

Yazarın vurgu yaptığı ortaklık bireylerin işbirlikçi yiyecek araması gibi basit eylemlerde diğerleri ile işbirliği içinde oldukları bir evrimsel basamaktan bir müzik parçasını birlikte çalan iki müzisyenin yer aldığı modern insan kültürüne doğru çeşitli şekillerde kendini gösteren bir ortaklıktır. Tomasello'ya göre işaret jesti ve pandomim ya da taklit, insanlar arasındaki işbirlikçi ortaklığa dayalı faaliyetleri daha iyi düzenleyebilmek için ortaya çıkmış iletişim sistemleridir. İlk jestlerin işlevleri tıpkı maymunlarınki gibi karşı taraftan bir şey yapmasını talep etmek iken yazar bu noktada jestin alıcısı olan kişinin talep edilen şeyi yapmasının neredeyse kesin olduğunu ifade etmiştir. Çünkü alıcının iletişim kuranın talebine uyması her iki tarafın da yararına ve her iki taraf da bunun farkındadır.

Alıcı, iletişim kuranın kendisinden istediği şeyi neden istediğini ve bunun ikisi için ne işe yarayacağını düşündüğünü bildiğini düşünmekte iken iletişim kuran ise alıcının, iletişim kuranın kendisinden ne istediğini, istediği şeyin ikisi için ne işe yarayacağını bildiğini düşünmektedir. İnsan bu şekilde işleyen bir yinelemeli niyet okuma becerisi sayesinde zengin çıkarımsal süreçlere ulaşabilmektedir. Ancak bu noktada akla şu soru gelmektedir; bize yöneltilen basit bir işaret jesti ile ifade edilmek istenileni her zaman doğru şekilde çözümleyebilir miyiz? Yazarın bu soruya verdiği cevap ile bu kez de ortak zemini açıklamasına dahil etmektedir. Yazara göre yinelemeli niyet okumayı gerçekleştirebilmek

ve işaret edenin göndergesindeki boşlukları doldurabilmek için insanın çeşitli bilgilere ihtiyacı vardır. İşaret ettiğim bir elbisenin rengine dair, senin ne düşündüğünü, o renkten hoşlanıp hoşlanmadığını, bu renkte bir elbisen olup olmadığını bilmediğim ve senin de benimle bu renge dair düşüncelerini daha önce paylaşmamış olduğunu, ikimizin bu renge ilişkin ortak bir paylaşımımız olmadığını bildiğini bildiğim bir durumda, işaret ettiğim şeyin elbisenin rengi olduğunu anlayan mümkün olabilir mi? Bu durumda elbisenin rengini işaret ediyor olma ihtimalim ile elbisenin başka herhangi bir özelliğini işaret ediyor olma ihtimalim arasında senin için bir fark olması mümkün müdür? Önemli olan bu bilgilerin iletişim kuran ile alıcı arasında paylaşıldığı bir “ortak zemin” bulunmasıdır.

İletişim esnasında “bağlam” göndergelerin anlaşılmasında eşsiz bir bilgi kaynağıdır. Tomasello’ya göre iletişim halindeki kişilerin göndergeye dair boşlukları doldurma süreci “benmerkezci” değildir ve baştan beri paylaşılan ortak zemin bağlamında gerçekleşmektedir. Alıcı, iletişim kuranın niyetini, onunla paylaştığı ortak bir zemin çerçevesinde düşünerek ya da varsayarak çözümlenmeye çalışmaktadır. Yazarın ortak zemine ilişkin görüşleri nasıl olup da işaret edilen şey aynı kaldığı durumlarda bile farklı ortak zeminler üzerinden birçok farklı sosyal niyetin paylaşılabilirdiğimizi açıklığa kavuşturmaktadır.

Tomasello ortak zemine ilişkin görüşlerini savunurken dikkat çekici bir hipotez öne sürmektedir. Buna göre insanların birbirleri ile duyguları ve tavırları paylaşma davranışı aslında bu ortak zemini genişletmek amacıyla ortaya çıkmış olabilir. Yazarın bu önermesi aslında insanların paylaşımında bulunma davranışının evrimsel süreçte nasıl bir işlevi olduğuna dair de çarpıcı bir açıklama niteliğindedir. İnsanlar ne kadar çok paylaşımında bulunursa ortak zemin o kadar genişler ve iletişim sürecinde boşlukları doldurmak da o denli kolay olur.

Yazarın ortak zemin açıklamasının akla getirdiği bir diğer soru da jestler yoluyla kurduğumuz bir iletişim esnasında boşlukları doldurmamıza yarayan ortak zeminin, dil yolu ile kurduğumuz bir iletişim esnasında da gerekli olup olmadığıdır. Zaten sözcükler yolu ile bütün boşlukları doldurmamız mümkün değil midir? Tomasello’ya göre, ortak zemin, yani iletişim kuran ile alıcı arasındaki paylaşım ne kadar çok ise açık biçimde ifade edilmesi gerekenlerin sayısı da o kadar azalmaktadır. Ortak zemin ne kadar zenginse, dil ile kurulan iletişim esnasında sözlü olarak ifade edilmesi gerekenlerin sayısı da o kadar azalacaktır çünkü ortak zemin bu iletişim türünde de boşlukları doldurmak üzere hazır beklemektedir.

İnsanlarda işbirliğine dayalı iletişimin filogenetik açıdan aslında çok daha geniş bir adaptasyonun parçası olarak ortaya çıkmış olduğunu ifade eden yazar, insan iletişiminin evrimsel basamaklarını, ortak maksatlılık becerisinin

ilk olarak karşılıklı işbirliğine dayalı faaliyetlerde ortaya çıktığı iletişimsel bir basamaktan, ortamda olmayan bir göndergeyi ortak dikkat çerçevesinde tanımlamak, katılımcıların rollerini ifade etmek ve iletişimsel güdüyü net bir biçimde ifade edebilmek gibi işlevsel ihtiyaçlara hizmet eden gramerin ortaya çıktığı basamağa uzanan şekilde adım adım ele almıştır.

Özetle; yazar, yinelemeli zihin okuma, ortak maksatlılık, ortak dikkat ve ortak zemin gibi kavramların insan iletişiminin evrimsel basamaklarında nasıl roller oynadıklarını, insan iletişimini nasıl şekillendirdiklerini eserinin bütününde vurgulamış, iletişimin evrimsel kökenlerine ilişkin hipotezleri ile başladığı tartışmasını, insan iletişiminin işbirlikel yapısının altında yatan temel güdüler doğrultusunda dilin gramer yapısının oluştuğu noktaya değin sırasıyla ele almıştır.

Yazarın ortaya koyduğu evrimsel bakış açısı akla Chomsky'nin dilin ortaya çıkış sürecinde basamakları kabul etmeyişiine ilişkin Terrace'ın (2013) eleştirisini getirmektedir. Chomsky'nin dilin ortaya çıkış sürecine dair evrimsel basamakların söz konusu olduğu bakış açısına karşı "Böyle bir durumda dilin ilk gelişen yeri neresi olacak? Yarım bir gramer ne işe yarar? Aşamalı olarak gelişen bir şeyin ne faydası olabilir?" şeklindeki sorgulamalarına cevaben Terrace yarım olanın ya da tam gelişmemiş olanın yüksek oranda uyum sağlayıcı olabileceğini ifade etmiştir. Terrace'a göre yarım kanadı olan bir kuş, tam kanadı olan kuş kadar hızlı uçamayabilir ancak hiç kanadı olmayana göre çok daha hızlı hareket etmesi ve uyum sağlaması mümkün olacaktır (Terrace, 2013).

Kitapta, işbirlikel insan iletişiminin hem kökenlerini hem de söz konusu işbirlikel yapının altında yatan güdülerini hem insanlarla hem de maymunlarla yapılan çalışmaların bulguları ile zengin bir anlatımla aktaran yazar, kitabın sonunda hipotezlerinin ve tartışmasının kapsamlı bir özetine yer vermiştir. Bu özet kitabın bütününe hem bir gözdengeçirmesi hem de yazarın kendi tabiriyle "komplike bir hikayenin" basit bir şekilde aktarımı niteliğindedir. Kitaptaki bölümlerin bütünsel bir akış içerisinde birbirini takip ediyor ve tamamlıyor oluşu, bölüm sonlarında yer alan özetler ve kitabın sonunda yapılan geniş kapsamlı özet ve yazarın tartışması kitabın oldukça anlaşılır olmasını sağlamıştır. Eser, dilinin akıcılığı, anlaşılabilirliği ve karmaşık bir anlatımdan uzak oluşu sayesinde hem konu ile ilgilenen araştırmacılar hem de alandaki öğrenciler açısından çok değerli bir kaynaktır.

Referanslar

- Chomsky, N. (1959). A Review of B. F. Skinner's verbal behavior, *Language*, 35(1), 26-58.
- Terrace, H. (2013). Becoming human: Why two minds are better than one. J. Metcalfe ve H. Terrace (Der.), *Agency and joint attention* içinde (s:11-48). New York: Oxford University Press.
- Tomasello, M. (2008/2017). *İnsan iletişiminin kökenleri* (1. Baskı). G. Koca, (Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.